ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 12 (2004)

Νεο-λαϊκισμός

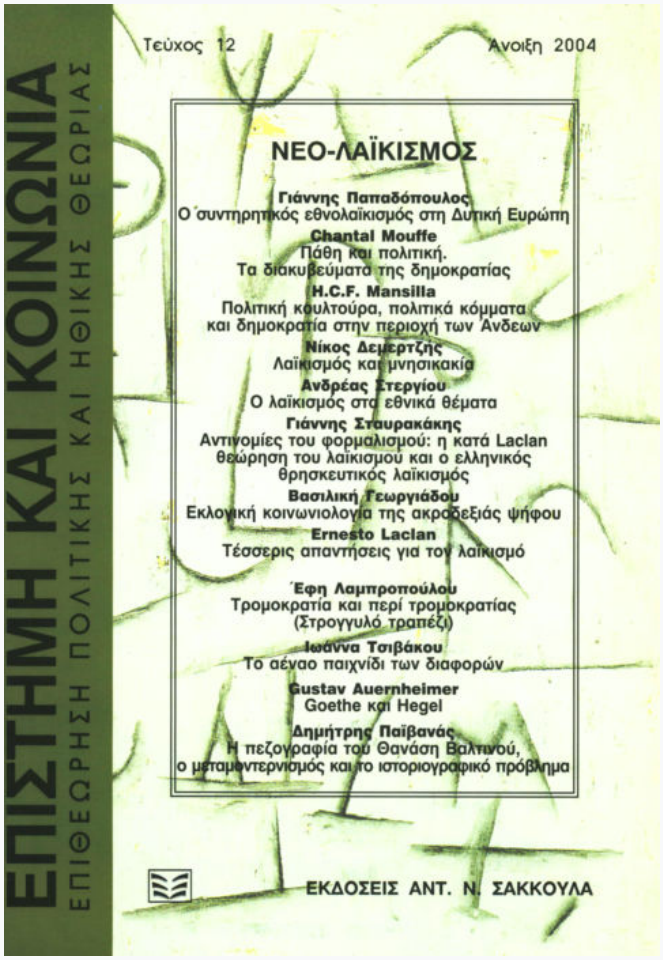

Γρηγόρης Μολύβας, Δικαιώματα και θεωρίες δικαιοσύνης (Rawls, Dworkin, Nozick, Sen)

Αριστείδης Χατζής

doi: 10.12681/sas.781

Copyright © 2015, Αριστείδης Χατζής

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χατζής Α. (2015). Γρηγόρης Μολύβας, Δικαιώματα και θεωρίες δικαιοσύνης (Rawls, Dworkin, Nozick, Sen). *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, *12*, 366–371. https://doi.org/10.12681/sas.781

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 16/01/2026 07:36:02

κομμάτων που έφθασαν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το κομματικό τοπίο αναλύεται και υπό το πρίσμα του εκλογικού συστήματος. Η συγγραφέας δεν περιορίζεται απλά στην ανάπτυξη του εκλογικού νόμου, αλλά καταγράφει και τα αποτελέσματα των εκλογικών αναμετρήσεων υπό το Σύνταγμα του 1982 και αντλεί τα απαραίτητα συμπεράσματα για τη λειτουργία του πολιτεύματος.

Όλα αυτά η Πηνελόπη Φουντεδάκη κατορθώνει να τα αποδώσει σε 499 σελίδες (και άλλες 142 σελίδες παραρτήματα, βιβλιογραφία και ευρετήριο άρθρων), χειριζόμενη με ακρίβεια και φαντασία τον επιστημονικό λόγο. Κατορθώνει να υποτάξει ένα πεδίο πολύπλοκο και, εν πολλοίς, άγνωστο με κάθε δυνατή αντικειμενικότητα και κάθε δυνατό σεβασμό. Η ανάπτυξη παραμένει ελκυστική και ενδιαφέρουσα από την πρώτη ως την τελευταία σελίδα. Και αφήνει στον αναγνώστη και στον μελετητή, όταν κλείνουν πλέον το βιβλίο, το αίσθημα ασφάλειας και απόλαυσης που νιώθει κανείς όταν ...επιτέλους *αρχίζει* να καταλαβαίνει.

Νέδα Αθ. Κανελλοπούλου

Γρηγόρης Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης (Rawls, Dworkin, Nozick, Sen)*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2004, 486 σελ.

Ο Γρηγόρης Μολύβας είναι λέκτορας πολιτικής φιλοσοφίας στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης. Έχει εκπονήσει τη διδακτορική του διατριβή στο University College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου πάνω στις έννοιες της ελευθερίας και των φυσικών δικαιωμάτων στην αγγλική σκέψη του 18ου αιώνα. Αν και συνεχίζει να ασχολείται με την πολιτική φιλοσοφία του 17ου-18ου αιώνα και, ειδικότερα, με τις ιδεολογίες της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης, πρόσφατα στράφηκε στο κεντρικό πρόβλημα της αντιπαράθεσης μεταξύ του ωφελιμισμού και των θεωριών (θεμελιωτικών) δικαιωμάτων. Αποτέλεσμα αυτής της στροφής αποτελεί το βιβλίο αυτό το οποίο, χωρίς κανέναν δισταγμό, θα χαρακτήριζα μία από τις σημαντικότερες μονογραφίες που έχω διαβάσει τα τελευταία χρόνια πάνω στο θέμα.

Η αρχική πρόθεση του συγγραφέα ήταν να πραγματευτεί διεξοδικά την πολύπλευρη σχέση του ωφελιμισμού με τη ρωλσιανή θεωρία, όμως τελικά ασχολήθηκε συνολικά με τη σχέση ωφελιμισμού και δικαιωμάτων, δίνοντας

πάντως μεγαλύτερη έμφαση στην εντυπωσιακή προσπάθεια του John Rawls να προσφέρει μια βιώσιμη και πραγματιστική θεωρία δικαιοσύνης πέραν του ωφελιμισμού. Με τον Rawls ασχολείται στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, καθώς στο πρώτο παρουσιάζει την ευρύτερη συζήτηση γύρω από τον ρόλο των δικαιωμάτων στην ηθική φιλοσοφία, ιδιαίτερα στο πλαίσιο του θεσμικού ωφελιμισμού πριν και μετά τον Rawls. Πέραν της θεωρίας δικαιοσύνης του Rawls, ο Μολύβας αναφέρεται εκτεταμένα στην καθαρόαιμη θεωρία δικαιωμάτων του Nozick και στη 'φυσικοδικαιικού' τύπου προσέγγιση του Ronald Dworkin (προσωπικά, δεν θα το θεωρούσα απαραίτητο), στις εκδοχές ωφελιμισμού και συνεπειοκρατίας του Amartya Sen (που αξίζει, κατά τη γνώμη μου, μεγαλύτερης προσοχής από τον Dworkin), του Griffin, του Gibbard και του Sumner, ενώ επίσης συζητά, μεταξύ πολλών άλλων, τις θέσεις των Raz, Hare, Kymlicka, Scanlon, κ.λπ.

Πρόκειται για ένα τόσο πλούσιο βιβλίο που είναι αδύνατον να το παρουσιάσει κανείς σε ένα σύντομο κείμενο. Το εντυπωσιακό είναι πως ο συγγραφέας έχει διαβάσει, αφομοιώσει και αξιοποιήσει σχεδόν όλα όσα έχουν γραφεί πάνω στο θέμα! Αξιοποιεί, για παράδειγμα, την κριτική που έχουν ασκήσει οικονομολόγοι στον Rawls και στις θεωρίες δικαιωμάτων (Arrow, Sen, Harsanyi) ή το έργο σημαντικών φιλοσόφων του δικαίου άγνωστων στην Ελλάδα (π.χ. του Charles Fried). Με δυσκολία βρίσκει κανείς στη διεθνή βιβλιογραφία παρόμοια μονογραφία που να επεξεργάζεται αποτελεσματικά ένα τόσο ογκώδες και ετερογενές υλικό. Αναρωτιέται κανείς γιατί ο Μολύβας επέλεξε να γράψει το βιβλίο του στα ελληνικά, όταν είναι βέβαιο ότι θα είχε μεγάλη επιτυχία στη διεθνή βιβλιογραφία. Χωρίς να θέλω να υποτιμήσω την ελληνική αγορά, πιστεύω πως ενώ ο συγγραφέας έχει επενδύσει πολλά, οι συνομιλητές του θα είναι λίγοι.

Το κεντρικό θέμα της μονογραφίας είναι, λοιπόν, ο ωφελιμισμός (κάτι που δεν φανερώνει ο τίτλος) και βασικός στόχος του Μολύβα είναι να διερευνήσει τη σχέση του ωφελιμισμού με τις θεωρίες δικαιωμάτων. Το σημαντικότερο ερώτημα που τον απασχολεί είναι αν ο Rawls κατάφερε τελικά να θεμελιώσει μια θεωρία ανταγωνιστική στον ωφελιμισμό και αν ο ωφελιμισμός αναπτύχθηκε και εξελίχθηκε μετά τον Rawls. Έτσι, παρουσιάζει την κριτική του ωφελιμισμού από τους ενορασιοκράτες (και ιδιαίτερα τον Moore), η οποία οδήγησε την πολιτική φιλοσοφία στο γνωστό αδιέξοδο μεταπολεμικά, ένα αδιέξοδο από το οποίο θα τη βγάλει με εντυπωσιακό τρόπο ο Rawls το 1971 με το κλασικό πλέον *A Theory of Justice*. Ο τελευταίος δεν ανάστησε μόνο την πολιτική φιλοσοφία από ένα λήθαργο δεκαετιών,

αλλά προσέφερε και μία πρωτότυπη θεωρία δικαιοσύνης που υποτίθεται πως θα θεμελίωνε τα δικαιώματα, παρακάμπτοντας την καταλυτική κριτική των ωφελιμιστών –και μάλιστα χωρίς να χρειαστεί να καταφύγει σε μια μορφή κανονολογικού ωφελιμισμού.

Η βασική κριτική του Rawls προς τον ωφελιμισμό βασίζεται στην ιδέα της διακριτότητας και του σεβασμού των προσώπων, η οποία παραβλέπεται από την αθροιστική/συμψηφιστική λογική του συλλογικού κοινωνικού αγαθού. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο συγγραφέας, η κριτική αυτή διαφέρει από εκείνη του Bernard Williams στο ότι ο Rawls αποδοκιμάζει τη διαπροσωπική ορθολογικότητα και, επομένως, τον ωφελιμισμό ως δημόσια ηθική (όχι όμως ως ιδιωτική). Επίσης, ο Rawls αντικαθιστά τελικά την ωφελιμιστική αμεροληψία με μια καντιανής μορφής αμεροληψία (αν και πιστεύω πως με το κριτήριο maximin αποτυγχάνει να προσφέρει μια αμιγώς καντιανή αμεροληψία, προσφέροντας ένα οιονεί ωφελιμιστικό κριτήριο). Η θέση του Μολύβα είναι ότι στη θεωρία του Rawls 'τα δικαιώματα δεν έχουν ισχυρότερη παρουσία από ό,τι έχουν σε εκλεπτυσμένες μορφές έμμεσου ωφελιμισμού', καθώς έπονται των προϋποθέσεων συγκρότησης της αρχικής θέσης, ενώ ταυτόχρονα γίνεται αποδεκτή η συνεπειοκρατικής σύλληψης ιδέα της προαγωγής του συνολικού συστήματος των ελευθεριών. Η συζήτηση είναι εξαντλητική, καθώς ο συγγραφέας ουσιαστικά αξιοποιεί το σύνολο του έργου του Rawls, με έμφαση στην περίφημη θεωρία δικαιοσύνης (από την πρώτη παρουσίασή της, το 1957, στο άρθρο του 'Justice as Fairness' έως την τελική διατύπωσή της στο ομώνυμο βιβλίο του, το 2001), ενώ συζητά μια μεγάλη σειρά θεμάτων με κεντρικό άξονα το πρόβλημα της θεμελίωσης των δικαιωμάτων στο έργο του.

Όμως ο Μολύβας δεν θα περιοριστεί στην απόπειρα του Rawls, αλλά θα συζητήσει όλα τα σχετικά και παρεμφερή θέματα δίνοντάς μας ένα πανόραμα της συζήτησης σε όλα τα επίπεδα. Καταρχάς, θα τον απασχολήσει το θέμα του εάν είναι εφικτή η θεμελίωση μιας 'φιλοσοφικώς ισχυρής' θεωρίας δικαιωμάτων, δηλαδή μιας θεωρίας που δεν θα στηρίζεται στον ωφελιμισμό ή στη συνεπειοκρατία. Υποστηρίζει πως μόνο η θεωρία του Nozick (περί δικαιωμάτων ως πλευρικών περιορισμών) αποτελεί μια συνεπώς μη-ωφελιμιστική (δεν θα έλεγα αντι-ωφελιμιστική, όπως ο συγγραφέας) θεωρία δικαιωμάτων. Αντίθετα, η θεωρία του Dworkin για τα δικαιώματα ως ατού, παρουσιάζει μια θεωρία η οποία, αποδεχόμενη τον ωφελιμισμό ως πλαίσιο ('νομιμοποιητικό υπόβαθρο'), είναι συνειδητά μερικώς αντι-ωφελιμιστική.

Ο ίδιος προτιμά μια συνεπειοκρατική θεώρηση '(δ)ιότι μας δίνει τη θεωρητική δυνατότητα να σταθμίσουμε τη βαρύτητα διαφορετικών ειδών δικαιω-

μάτων αλλά και κοινωνικά επιθυμητών στόχων σε ένα ενιαίο σχήμα'. Αποδέχεται, βέβαια, τον προβληματισμό που αφορά κυρίως τον πραξιακό ωφελιμισμό και αναρωτιέται με ποιον τρόπο θα μπορούσε να συμβιβαστεί η συνεπειοκρατική θεώρηση με την παρουσία δικαιωμάτων που ως κύριο σκοπό θα έχουν να ανασχέσουν έναν τερατώδη ωφελιμισμό αλλά και να διασφαλίσουν την προστασία των έλλογων προσδοκιών. Προτείνει, έτσι, μια μορφή 'έμμεσου θεσμολογικού ωφελιμισμού', τον οποίο συνδέει με την παράδοση των κλασικών ωφελιμιστών (ιδίως του Bentham). Η συνεπειοκρατική θεώρηση των δικαιωμάτων που επιλέγει ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι:

(α) τα δικαιώματα κινδυνεύουν μόνο από τους συμψηφισμούς που υποδεικνύει η άμεση εφαρμογή του ωφελιμιστικού λογισμού,

(β) μια θεωρητική δομή δύο επιπέδων αποκλείει την προσφυγή στον άμεσο λογισμό, αλλά διατηρεί τη δυνατότητα συγκριτικής αποτίμησης των μεγεθών και μεταβλητών που περικλείει, και

(γ) τα δικαιώματα αποτελούν συστατικό στοιχείο και όχι ανταγωνιστή της ευημερίας, μια ιδέα που ανατρέχει στη θεωρία της έμμεσης υποχρέωσης του κλασικού ωφελιμισμού και συνδέεται με την ωφελιμότητα των προσδοκιών για τη χάραξη των όποιων σχεδίων ζωής.

Το αξιοσημείωτο είναι ότι ο Μολύβας εύστοχα ανευρίσκει χρήσιμες ιδέες συμβιβασμού ωφελιμισμού και δικαιωμάτων στον Rawls (ιδίως, όμως, στον πρώιμο έμμεσο ωφελιμισμό του 'Two Concepts of Rules').

Στο τελευταίο και σημαντικότατο (αν και κατά τον Μολύβα ημιτελές) κεφάλαιο γίνεται μια πολύ χρήσιμη διάκριση. Ο συγγραφέας αντιπαραβάλλει τις δύο ερμηνείες της έννοιας της ωφελιμότητας: εκείνη που επικράτησε στην ηθική φιλοσοφία (εξαιτίας της άστοχης και σε μεγάλο βαθμό αβάσιμης κριτικής του Moore, όπως αποδεικνύει) και σε εκείνη που επικράτησε και συνεχίζει να επικρατεί στην οικονομική σκέψη. Η οικονομική έννοια της ωφελιμότητας βασίζεται στην υποκειμενιστική της ερμηνεία και οδηγεί, μέσω των οικονομικών της ευημερίας, σε μια σειρά πραγματιστικών κριτηρίων πολύ λιγότερο αμφισβητούμενων από τον ωφελιμισμό που γνωρίζει η ηθική φιλοσοφία (όπως εκείνον του Pareto ή τον πιο ρεαλιστικό των Kaldor & Hicks).

Στην αρχή του κειμένου αναφέραμε ότι ο συγγραφέας έχει διαβάσει και αξιοποιήσει σχεδόν τα πάντα. Το 'σχεδόν' αναφέρεται ακριβώς στην ως άνω διάκριση. Ο ίδιος ο Μολύβας αποδέχεται πως το τελευταίο κεφάλαιο είναι ημιτελές, καθώς πιθανόν γνωρίζει ότι δεν έχει συζητήσει ένα μεγάλο μέρος της συνεισφοράς οικονομολόγων και νομικών που ανήκουν στην παράδοση

των θεσμικών οικονομικών. Πιστεύω ότι αν αποφασίσει να συνεχίσει να εργάζεται στο θέμα (και το εύχομαι ολόψυχα, κρίνοντας από την ποιότητα της παρούσας μονογραφίας) θα πρέπει να χρησιμοποιήσει τη συζήτηση που ξεκίνησε ήδη από τον Alfred Marshall, αλλά ουσιαστικά επανέκαμψε χάρη στον Richard Posner στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Ο Posner επιχείρησε να προσφέρει μια εκδοχή θεσμικού ωφελιμισμού βασισμένη στα κριτήρια της αύξησης του πλούτου (*Marshall/Posner criterion*) και της συναίνεσης. Επρόκειτο ουσιαστικά για μια ιδιότυπη συμβολαιοκρατική θεώρηση, βασισμένη στο θεώρημα του Coase και στη νεοκλασική παράδοση στα οικονομικά. Ο ίδιος υπαναχώρησε σύντομα, έπειτα από τη δριμεία επίθεση που δέχθηκε και, δυστυχώς, στράφηκε σε έναν νεοπραγματισμό επηρεασμένο από τη ρορτυανή επίθεση στη φιλοσοφία. Το εντυπωσιακό, όμως, είναι ότι οι αρχικοί αντίπαλοί του συνέχισαν τον δικό του προβληματισμό, προσφέροντας σειρά συναφών θεωριών με αποκορύφωμα την πρόσφατη και εξαιρετικά αμφιλεγόμενη απόπειρα των καθηγητών της Νομικής Σχολής του Harvard, Louis Kaplow και Steven Shavell, στο πλέον πολυσυζητημένο βιβλίο των τελευταίων ετών στην αμερικάνικη φιλοσοφία δικαίου: *Fairness versus Welfare* (Harvard University Press, 2002). Στο ογκώδες αυτό βιβλίο και σε μια σειρά άρθρων που το συνοδεύουν, οι συγγραφείς υποστηρίζουν, ούτε λίγο ούτε πολύ, ότι όλες οι μη-ευημεριστικές αρχές (π.χ. *fairness*) όταν έρχονται σε αντίθεση με τις αρχές των οικονομικών της ευημερίας, οδηγούν σχεδόν πάντοτε τα άτομα σε χειρότερη θέση. Τα ηθικά ένστικτα και οι ηθικές ενοράσεις εξηγούνται καθαρά λειτουργιστικά, άρα δεν μπορούν να σταθούν απέναντι στα κριτήρια των οικονομικών της ευημερίας.

Το επιχείρημα δεν είναι καινοφανές. Ωστόσο, η θεωρητική στήριξη δεν περιορίζεται στην ηθική φιλοσοφία και στα οικονομικά, αλλά χρησιμοποιεί τις πιο πρόσφατες θεωρίες της γνωσιακής ψυχολογίας και της εξελικτικής βιολογίας. Πιστεύουμε ότι ο συγγραφέας θα βρει χρησιμότατη τη σχετική συζήτηση, η οποία λαμβάνει χώρα κυρίως στο πλαίσιο της αμερικάνικης φιλοσοφίας του δικαίου αλλά και των θεσμικών οικονομικών (βλ. και στην Ελλάδα το έργο του Πέτρου Γέμτου).

Η εξαιρετική αυτή μονογραφία είναι ιδιαίτερα προσεγμένη από τον εκδοτικό οίκο Πόλις (στον οποίο οφείλει πολλά ο έλληνας αναγνώστης που ενδιαφέρεται για την πολιτική φιλοσοφία). Ένα άλλο μεγάλο πλεονέκτημα της έκδοσης είναι το πλούσιο ευρετήριο (26 σελίδων!) που καθιστά το βιβλίο (δεδομένου και του εύρους του) ουσιαστικά ένα εγχειρίδιο για τη σύγχρονη πολιτική φιλοσοφία, αλλά και για τη φιλοσοφία του δικαίου, καλύπτοντας

ένα τεράστιο κενό, ιδίως για την πανεπιστημιακή διδασκαλία. Ίσως τελικά ο Γ. Μολύβας έκανε καλά που αποφάσισε να γράψει το βιβλίο του στα ελληνικά.

Αριστείδης Χατζής